

اهمیت و نقش دادرسی الکترونیکی در رسیدگی‌های قضایی

سید سجاد خالوئی تفتی^۱، رضا آقاعباسی^۲

^۱ کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق دانشگاه ولی عصر (ع) رفسنجان، کرمان، ایران (نویسنده مسئول)

^۲ استادیار گروه معارف اسلامی و حقوق دانشگاه ولی عصر (ع) رفسنجان، کرمان، ایران.

چکیده

دادرسی الکترونیکی از مفاهیم نو ظهوری می‌باشد که همگام با پیشرفت روز افزون فناوری اطلاعات به وجود آمده است. ورود فناوری اطلاعات در حوزه قضایی، محیط دادرسی را تغییر داده که از آن به عنوان دادرسی الکترونیکی نام برده می‌شود. امروزه گسترش عدالت و کاهش اطاله دادرسی رسیدگی به دعاوی با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و به صورت الکترونیکی امری ضروری می‌باشد. منظور از دادرسی الکترونیکی، بهره برداری از ابزارها و روش‌های الکترونیکی ارتباطی و اطلاعاتی برای طرح دعوی در دادگاه و انجام فرایند دادرسی از تسلیم دادخواست و شکواییه و ابلاغ اوراق قضایی تا رسیدگی به دعوی و تشکیل جلسه دادرسی و صدور رأی می‌باشد. اصولاً نا کارآمدی روش‌های مرسوم و سنتی ابلاغ اوراق قضایی، بایگانی پرونده‌ها، بیم مفقود شدن اوراق و مدارک، اطاله دادرسی و پر هزینه بودن دادرسی به دغدغه‌های جدی نظام قضایی تبدیل شده و این‌ها از جمله عواملی هستند که موجب مطرح شدن دادرسی الکترونیکی گردیده است. همچنین سیستم مدیریت پرونده‌های قضایی به شیوه الکترونیکی در دادگستری نیز یکی از نمونه‌های بارز توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات است. با توجه به اینکه دادرسی سنتی هنوز به قوت خود پابرجاست و منسوخ نشده، اجباری شدن کامل روند دادرسی الکترونیک در تمام دعاوی مطلوب نیست و نیازمند فراهم کردن زیرساخت‌ها و فرهنگ سازی در این زمینه می‌باشد تا با برنامه‌ریزی جامع و به طور قانونی اجباری شود و کشور ایران، باید به صورت گام به گام و تدریجی این نوع از دادرسی را وارد دستگاه قضایی کنند.

واژه‌های کلیدی: دادرسی الکترونیکی، فناوری اطلاعات، سرعت رسیدگی، اطاله دادرسی، فضای مجازی.

مقدمه

امروزه فناوری‌های الکترونیکی نقش و جایگاه ویژه‌ای در سیستم عدالت قضایی پیدا کرده است. یکی از راهکارهای مهم برای افزایش سرعت و سهولت انجام خدمات قضایی، با حداقل حضور فیزیکی شهروندان و جلوگیری از اطاله دادرسی، ارائه این خدمات به صورت الکترونیکی است. در ایران، مدتی است که روند الکترونیکی شدن فرآیند دادرسی آغاز شده، اما تا کنون به جلسات دادگاه راه نیافته است. اما با توجه به رشد شتابان فناوری‌های نوین این شیوه برای تشکیل جلسه دادرسی در آینده نه چندان دور ضرورت می‌یابد، به همین خاطر باید ابتدا جوانب آن در فضای علمی و از منظر دانش‌های پیرامونی بررسی شود تا آسیب‌های آن کاهش یابد. (داودی گرمارودی و سرخوش منجق‌ثپه، ۱۳۹۸، ۵۵) تشکیل جلسه دادرسی در بستر الکترونیک از نظر فنی امکان‌پذیر است، به گونه‌ای که دادرس و تمامی اصحاب دعوا و تماشایان می‌توانند در جلسه شرکت کنند، اظهارات خود را بیان کنند و ادله خود را ارائه دهند. همچنین راهکارهای مناسبی برای حفظ امنیت اطلاعات که یکی از دغدغه‌های اصلی فعالیت در فضای مجازی است، وجود دارد. با ورود این فناوری و استفاده از رایانه، رسیدگی به دعاوی موجب تسريع و در نتیجه کاهش اطاله دادرسی می‌شود. امروزه این مهم نقش روزافزونی در زندگی یافته و رایانه بسیار سریع جای خود را در زندگی بشر پیدا نموده، بطوریکه وقتی به دادگستری مراجعه می‌کنیم از نخستین ابزارهایی که به کار می‌آید رایانه است. از نوشتن دادخواست و شکایت گرفته تا صدور اخطاریه‌ها و دستورهای قضایی و ثبت و ضبط نمودن آن‌ها و سرانجام صدور رأی. فناوری اطلاعات و ارتباطات به معنای کاربرد سامانه‌های اطلاعاتی و شبکه‌های ارتباطی و دیگر ابزارهای سخت و نرم است که مدیریت پرونده‌های قضایی در دادگستری یکی از نمونه‌های تأثیرگذار آن است. (محسنی و رضایی نژاد، ۱۳۹۱، ۴) در اینجا مدیریت پرونده قضایی به معنای استفاده از سامانه‌ای است که اطلاعات و خدمات متناسب را به اصحاب دعاوی، قضات، وکلا و کارشناسان، کارمندان دفتری و اداری از طریق رایانه ارائه می‌دهد. همچنین با مفاهیم کارایی و ارزیابی نظام دادگستری ارتباط دارد، بدین نحو که با مدیریت پرونده‌های قضایی به کمک فن آوری رایانه‌ای می‌توان کارایی دادگستری را افزایش داد و در نهایت ارزیابی مطلوبی از دادگستری برای مراجعه‌کنندگان ایجاد نمود. قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران از سیستم مدیریت پرونده تعریفی بدین شرح ارائه می‌دهد: سیستمی برای کمک به اشخاص مرتبط با پرونده قضایی (شامل کادر اداری و قضایی دادگاه‌ها، کادر اداری و مدیریتی قوه قضاییه و اصحاب دعوی) برای دریافت اطلاعات و مدیریت بهتر پرونده‌های قضایی با استفاده از تسهیلات فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌باشد. الکترونیکی کردن دادرسی را می‌توان از دو جنبه نگریست: اینکه بخشی از فرایند مانند ثبت دادخواست، ابلاغ و گزارش پرونده الکترونیکی شود. رویکرد دوم آن است که تا حد امکان، بخش‌های مختلف دادرسی، به ویژه در دعاوی حقوقی به صورت الکترونیکی انجام گیرد. (کریمی و همکاران، ۱۳۹۹، ۲۱۰) از جمله قوانین موجود در زمینه دادرسی الکترونیک، قانون تجارت الکترونیک مصوب سال ۱۳۸۲، قانون آیین دادرسی کیفری مصوب

سال ۱۳۹۲، قانون آیین دادرسی جرایم نیروهای مسلح و دادرسی الکترونیک مصوب سال ۱۳۹۳ است. باید به این موضوع توجه داشت که استفاده از تکنولوژی های جدید و روند دادرسی زمانی می تواند موثر باشد که بسترسازی مناسب فرهنگی و تجهیزات لازم در بطن جامعه فراهم باشد و همه افراد در سطح قابل قبولی از امکان برقراری ارتباط با محیط مجازی و دسترسی به امکانات و تکنولوژی جدید برخوردار باشند. حساسیت جلسه دادرسی از یک سو و ویژگی های خاص فناوری اطلاعات از سوی دیگر، این مهم را مورد توجه قرار می دهد که پیش از اجرایی شدن جلسه دادرسی الکترونیکی، لازم است ابعاد و زوایای آن به طور کامل مورد بررسی و کنکاش قرار گیرد. بنابراین در این مقاله اهمیت و نقش دادرسی الکترونیکی در رسیدگی های قضایی را مورد بررسی قرار می دهیم.

۱- مفهوم دادرسی الکترونیکی

در خصوص دادرسی الکترونیکی در قوانین ایران تعریف مشخصی وجود ندارد. قانون آیین دادرسی جرایم نیروهای مسلح و دادرسی الکترونیکی ۱۳۹۳ نیز تنها به تبیین کلی نهادهای مرتبط و برخی اصول دادرسی پرداخته است. دادرسی الکترونیک از دو جز ترکیب یافته که در یک جزء آن دادرسی است که به دو نوع کیفری و مدنی تقسیم می شود، و در جزء دیگر آن الکترونیک است و به معنای دادرسی از طریق امکانات و ابزارهای الکترونیکی است، به طوری که بهره برداری از ابزارها و روش های الکترونیکی ارتباطی و اطلاعاتی برای طرح دعوی در دادگاه و انجام فرایند دادرسی از تسلیم دادخواست و شکوائیه و ابلاغ اوراق قضایی تا رسیدگی به دعوی و تشکیل جلسه دادرسی و صدور رأی و اجرای آن است. دادرسی الکترونیکی که از آن به دادگستری الکترونیکی، دادرسی دیجیتالی، دادرسی مجازی و ... هم تعبیر می شود توسط اتحادیه اروپا، به استفاده از ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطی در حیطه دادگستری تعریف شده است. (عشق پور و اکبرپور، ۱۳۹۵، ۱۴۴) اصولاً دادرسی الکترونیکی را می توان روش یا الگویی تعریف کرد که اهداف و برنامه های یک جلسه دادرسی عادلانه و مطلوب را با کمک فناوری اطلاعات و ارتباطات فراهم می سازد، اما در حال حاضر بیشتر فعالیت ها در حوزه دادرسی الکترونیکی معطوف به مراحل پیش یا پس از جلسه دادرسی بوده است و درباره خود این مرحله از دادرسی اقدامات زیادی صورت نگرفته است. برخی از نویسندگان در تعریف دادرسی الکترونیکی گفته اند: رسیدگی به دادخواهی از طریق برقراری ارتباط همزمان با استفاده از واسطه های الکترونیک. (ثمره رضایی، ۱۳۹۷، ۶) در دادرسی الکترونیکی موضوع محور، همه چیز ثبت رایانه ای می شود. اساس پرونده ها و ترافعات در قالب همین داده ها نمود می یابد. در واقع در دادگاه های الکترونیکی، جلسه دادرسی بدون حضور فیزیکی خواهان و خوانده برگزار می شود. این جلسات دادرسی به صورت کنفرانس برخط بوده و تمامی فرایند دادرسی در فضای بسته انجام می شود. مقدمات برگزاری دادگاه های الکترونیکی به این صورت است که اشخاص دعاوی خود را در یک دادگاه مجازی ارائه و

دلایل خود را ضمیمه می‌کنند. خواهان یا شاکی پس از طی این مراحل، پرونده خود را ثبت می‌کند و شماره پرونده و رسید آن را تحویل می‌گیرد. دادرسی الکترونیکی توسط اتحادیه اروپا به استفاده از ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطی در حیطه دادگستری تعریف شده است. (صالح پور، ۱۳۹۴، ۵) دادرسی الکترونیکی که از آن به عنوان دادگستری الکترونیکی، دادرسی دیجیتالی، دادرسی مجازی، دادرسی سایبری، دادرسی رایانه ای از راه دور و ... تعبیر می‌شود توسط اتحادیه اروپا به استفاده از ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطی در حیطه دادگستری تعریف شده است. بنابراین منظور از دادرسی الکترونیکی بهره برداری از ابزارها و روش‌های الکترونیکی ارتباطی و اطلاعاتی برای طرح دعوی در دادگاه و انجام فرایند دادرسی از تسلیم دادخواست و شکواییه و ابلاغ اوراق قضایی تا رسیدگی به دعوی و دلایل صدور رأی و اجرای آن است. (زرکلام، ۱۳۹۱، ۱۳۰) در گذشته پرونده ها به طور فیزیکی و کاغذی ثبت می‌شدند، ولی در حال حاضر با استفاده از کامپیوتر و ورود این فناوری به محیط دادگاه، فایل‌های الکترونیکی مطرح شده است که کم حجم‌تر و امن‌تر می‌باشند. در دادرسی مجازی محاکمه به صورت مجازی و از طریق اینترنت صورت می‌گیرد، بدین صورت که اشخاص دعوای خود را از طریق پایگاه مجازی ارائه و دلایل خود را به آن ضمیمه نموده و پرونده خود را تشکیل می‌دهند، و سیستم شماره پرونده و رسید آن را در اختیار مدعی قرار می‌دهد. دادخواست و ضامیم آن به اقامتگاه مجازی طرف دعوی (پست الکترونیک یا تلفن همراه) ابلاغ می‌شود و مدعی علیه می‌تواند از طریق اینترنت و به صورت آنلاین پاسخ مدعی را بدهد و دلایل و مدارک طرفین را بررسی نموده و در صورت نیاز به تشکیل جلسه طرفین را از طریق پست الکترونیک دعوت نموده و اظهارات آنان را به صورت مجازی و از طریق ویدئوکنفرانس استماع و در سیستم وارد نماید. تمام اوراق دعوی اعم از اظهاریه‌ها، دادنامه‌ها و اجراییه به اقامتگاه مجازی طرفین دعوی ابلاغ می‌شود و محتویات پرونده از طریق سیستم قابل مشاهده می‌باشد ارائه تمامی لوایح دفاعی و اعتراضات توسط اصحاب دعوی، وکلا و کارشناسان به صورت الکترونیکی صورت می‌پذیرد و حتی در مرحله اجرای حکم نیز مسائلی مانند ابلاغ، توقیف اموال، حراج و مزایده به صورت الکترونیکی صورت می‌پذیرد. تشکیل جلسات دادرسی به صورت الکترونیک و همینطور تحقیق از اصحاب دعوی اخذ شهادت از شهود یا نظرات کارشناسی یا سایر اقدامات دادرسی در صورتی مجاز است که امکان ثبت مطمئن سوابق و احراز هویت و اعتبار اظهارات فرد مورد نظر وجود داشته باشد. به طور کلی روند دادرسی الکترونیکی بر حضور غیرفیزیکی و ارتباط از راه دور استوار است. بدین صورت که اشخاص دعوای خود را از یک پایگاه مجازی متعلق به قوه قضاییه مطرح کرده و دلایل خود را به آن ضمیمه نموده و پرونده خود را تشکیل می‌دهند و متعاقباً این پایگاه یک شماره پرونده و رسید از دعوی طرح شده را در اختیار مدعی قرار می‌دهد تا بدین طریق بتواند از دعوای مطروحه خود پیگیری مجازی انجام دهد. مرحله بعدی دادرسی نیز به صورت غیر حضوری و رایانه‌ای صورت می‌گیرد. امروزه وقتی در دنیا صحبت از دادرسی الکترونیکی می‌شود؛ حوزه‌های مختلفی را در بر می‌گیرد از جمله: شهادت مجازی، اتهام کنفرانسی، پرونده‌های الکترونیکی و سایر موارد، از جمله ابلاغ اوراق و تصمیمات مراجع

را شامل می‌شود که در سیستم فعلی قضایی ایران، دادرسی الکترونیک عمدتاً منحصر به قسم آخر هست و امور مطروحه در قلمرو دادرسی الکترونیکی مثل، شهادت مجازی، اداره جلسه دادگاه، استماع اظهارات طرفین و ... در حال حاضر امکان اجرایی وجود ندارد. (پورقهرمانی و اسماعیلی، ۱۳۹۸، ۳۴)

۲- ویژگی‌های دادرسی الکترونیکی

استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات خصوصاً دادرسی الکترونیکی موجب بهبود مدیریت قضایی می‌گردد. پیشرفت‌های حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات باعث شده است که آیین دادرسی نیز از الگوی کاغذی به الگوی دیجیتالی تبدیل گردد. مانند هر موضوعی، دادرسی الکترونیکی نیز دارای خصایص و ویژگی‌هایی است که آن را متمایز ساخته و از دادرسی سنتی تفکیک می‌نماید. این ویژگی‌ها عبارتند از: ۱- غیر قابل لمس و غیر مادی بودن ۲- فرامرزی بودن ۳- مکانیزه بودن ۴- امن بودن ۵- اجباری یا اختیاری بودن ۶- نداشتن محدودیت زمانی ۷- غیر حضوری بودن. بر این اساس، با دادرسی الکترونیکی محدودیت‌های زمانی و مکانی به طرز شگرفی کاهش یافته است. کاهش هزینه‌های سیستم قضایی، افزایش سرعت انجام کارها، انسجام در مجموعه اطلاعات سیستم قضایی، افزایش امنیت قضایی و اداری از دیگر دستاوردهای دادرسی الکترونیکی است. (زاده حسین علیائی و احمدی، ۱۳۹۷، ۱۱۷) دادرسی الکترونیکی ملازمه با ثبت الکترونیکی وقایع، کنترل الکترونیکی فراگیر و پیوسته، آگاهی یابی نیروی انسانی مرتبط نسبت به محتوای پرونده و فرایند طی شده، ارائه اطلاعات پرونده در مرکز آمار و اطلاعات قوه قضاییه که خود زمینه‌ساز دسترسی دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی به اطلاعات قضایی مشهود می‌شود و البته حساسیت خود مرجع رسیدگی کننده نسبت به اینکه همه وقایع و اظهارات ثبت می‌شود و در چندین شکل و رویه مختلف این اطلاعات ذخیره می‌گردد، همگی بستر لازم برای شفاف سازی در پرونده قضایی را فراهم می‌سازد که در این صورت حقوق متهم بیشتر از قبل و وفق مقررات قانونی تضمین می‌گردد. حتی در مرحله بازجویی نیز که عموماً حقوق متهم نادیده گرفته می‌شود، تجهیزات الکترونیکی کمک مؤثری در راستای تضمین حقوق متهم است. از جمله زمینه‌های لازم جهت سوق دادن خدمات قضایی الکترونیکی را می‌توان رهیافت فرصت‌های آیینی برابر به منظور سازش منابع و تجهیزات قضایی نام برد. با توجه به پیشرفت‌های فراوان علم و تکنولوژی، استفاده از فناوری‌های روز می‌تواند کمک زیادی به بهبود وضعیت قضایی کشورمان کند، زیرا با توجه به افزایش روزمره پرونده‌ها و مراجعین، شیوه‌های قدیمی و سنتی موجود در انجام امور اداری در دادگستری‌ها پاسخگوی نیازها نیست و ضروری است هر چه سریعتر از فناوری‌های جدید، جهت رفع این نیازها استفاده شود. به طور کلی، استفاده از این فناوری‌ها موجب کاهش هزینه و زمان رسیدگی و افزایش کارایی نظام قضایی و دسترسی جامعه به خدمات قضایی شده است. در محاکمات سنتی اصول رسیدگی بر تنظیم درخواست‌های حقوقی و یا کیفری بر روی کاغذ، ضمیمه نمودن

دلایل و مدارک کاغذی به درخواست طرح دعوی، ابلاغ حضوری و کاغذی اوراق قضایی، استوار است. بدین ترتیب در رسیدگی حقوقی سنتی دادرسی قابل لمس بوده و ماهیتی مادی دارد. در حالی که در دادرسی الکترونیکی با توجه به ثبت درخواست حقوقی و دلایل در سیستم رایانه‌ای و پیگیری پرونده از طریق رایانه و ابلاغ الکترونیکی، ماهیت مادی و ویژگی غیر قابل لمس بودن، وجود ندارد. منظور از فرامرزی بودن دادرسی الکترونیکی آن است که این نوع دادرسی با فراهم نمودن شرایط تشکیل دادگاه به صورت مجازی، امکان حضور غیر فیزیکی در دادگاه و حضور از طریق رایانه یا ویدئوکنفرانس، مرزها و مشکلات ناشی از مسافت طولانی را از میان برداشته و به اشخاص این امکان را می‌دهد که در هر محدوده جغرافیایی بتوانند در جلسه رسیدگی به صورت مجازی حاضر بوده و به دعوای خود رسیدگی کنند. (زندى هاشمی، ۱۳۹۶، ۱۰) با به کارگیری دادرسی الکترونیک دادخواست و شکایات زودتر ثبت می‌شوند، رفت و آمد اضافی که خود عامل کندی مراحل دادرسی است کاهش می‌یابد. فرایند دادرسی الکترونیکی، بر انجام امور به صورت مجازی و مکانیزه استوار است. در این راستا از فناوری‌های تکنولوژیکی مانند سامانه مدیریت پرونده قضایی استفاده می‌شود و سامانه‌ای الکترونیکی است برای مدیریت فرایندهای تحقیق و رسیدگی و اجرای احکام مربوط به پرونده‌های قضایی که مرکز آن را طراحی و راه اندازی کرده است. در سامانه اطلاعات پرونده به صورت مکانیزه ثبت و نگهداری شده و امکان جست و جو و گزارش‌گیری از ویژگی‌های مهم این سامانه است. اطلاعاتی که تحت عنوان خلاصه پرونده در این سیستم ثبت و نگهداری می‌شود عبارتند از: اطلاعات اشخاص پرونده، خواسته‌ها و اتهام‌های مطروحه، وقت رسیدگی تعیین شده، داده‌های صادر شده، قرارها و تصمیمات مهم اتخاذ شده. با استفاده از این سیستم علاوه بر تهیه گزارش‌های آماری که توسط این سامانه قابل ارائه خواهد بود، نیازی به استفاده از دفترهای اندیکاتور، دادنامه، ثبت عرایض، اوقات و بازداشتی که در شعب دادگاه مورد استفاده قرار می‌گرفت نیست و این دفاتر به صورت مکانیزه در اختیار کاربران شعب است. مفقود شدن کل یا قسمتی از پرونده‌ها، ضعف در سیستم بایگانی، وجود خطرات احتمالی جانی برای متهم و یا شهود در صورت حضور آنان در جلسه رسیدگی و ... از جمله مشکلاتی است که می‌تواند در روند دادرسی سنتی موجود باشد. در حالی که این مشکلات با توجه به الکترونیکی و مجازی بودن امور در دادرسی الکترونیکی، بسیار پایین تر بوده و دادرسی الکترونیکی دارای امنیت بالاتری است. (چای بخش، ۱۳۸۳، ۵۱) استفاده از فناوری‌های نوین در دادرسی‌ها، حداقل در آنچه که به اصحاب دعوی مربوط می‌شود باید اختیاری و محدود به برخی تشریفات دادرسی و رفع مشکلاتی شود که در حال حاضر سیستم مبتنی بر کاغذ و مراجعه حضوری ایجاد کرده است. این مشکلات به ویژه در زمینه تقدیم شکواییه کیفری، دادخواست حقوقی، اعتراضات و لوایح، ابلاغ اوراق قضایی و اعلام‌ها وجود دارد. (زرکلام، ۱۳۹۱، ۱۳۴) بازآفرینی نقش دولت‌ها در فضای مجازی یک شعار بین المللی است به این معنا که مردم برای دریافت خدمات نیاز به مراجعه حضوری نداشته باشند، بلکه دولت در تمام روزهای هفته و به صورت ۲۴ ساعته در خدمت مردم باشد. در دادرسی سنتی مدت زمان طرح دعوی و پیگیری پرونده،

محدود به زمان اداری است. این محدودیت در دادرسی الکترونیکی وجود ندارد و به صورت ۲۴ ساعته و در هر زمانی می‌توان از طریق سامانه الکترونیکی قوه قضاییه اقدام نمود، بدین جهت می‌توان گفت که دادرسی الکترونیکی، فرایندی بدون زمان است. همچنین در دادرسی الکترونیکی اصل بر غیر حضوری بودن دادرسی است. وضعیتی که در آن متهم به طور غیر حضوری مورد رسیدگی قرار می‌گیرد، بدین طریق که از ابتدای طرح دعوا تا صدور حکم، رسیدگی به صورت مجازی و الکترونیکی است و اشخاص دخیل در پرونده نیز فقط از طریق رایانه و اینترنت در جلسه حاضر می‌شوند. در دادرسی الکترونیکی رعایت اصول دادرسی از جمله ترافعی بودن و تشریفات دادرسی از جمله قرارهای تأمین کیفری و اصلاح رأی ضروری است اما باید توجه داشت دادرسی الکترونیکی در مقام تغییر ماهیت اصول و تشریفات رسیدگی نیست، بلکه نحوه اجرا و رعایت آنها را به چالش کشیده است. (وحدتی و همکاران، ۱۳۹۹، ۲۵۱)

۳- آثار دادرسی الکترونیکی

یکی از آثار مهم دادرسی الکترونیکی، دسترسی راحت و سریع رسانه‌ها به اطلاعات دادگاه از طریق اینترنت و حفظ حریم خصوصی افراد می‌باشد. امروزه سرعت رسیدگی در دادرسی، به عنوان یکی از آثار الکترونیکی شدن دادرسی مورد توجه قرار گرفته و در اسرع وقت کمک شایانی به سیستم قضایی کشور نموده و اعتماد مردم را به دستگاه قضایی در خصوص سرعت روند رسیدگی به پرونده‌ها روز به روز بیشتر نموده است. (خندانی و همکاران، ۱۳۹۹، ۳۶۳) یکی از وظایف رسانه‌ها، اطلاع رسانی به مردم در موضوعات مختلف از جمله کارکرد دستگاه عدالت قضایی می‌باشد. به این ترتیب با وجود دادگاه‌های الکترونیک، این اطلاع رسانی هم سریع‌تر و هم راحت‌تر صورت می‌گیرد و مردم سریع‌تر و بهتر از جریان یک پرونده آگاه شده و نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند. به عبارتی دیگر با وجود دادرسی الکترونیک افکار عمومی سرعت عمل بیشتری در رابطه با وظایف دولت خواهند داشت. مجموعه امتیازاتی که دادرسی مدنی الکترونیکی دارد، موجب کاهش اتلاف وقت و هزینه می‌شوند و در یک دوره زمانی، بازدهی، شفافیت و پاسخگویی قوه قضائیه را افزایش می‌دهد. امکان دسترسی به آراء و نقد و تحلیل آن‌ها که در طولانی مدت موجب پیشرفت قضایی و ارتقای سطح علمی و عملی دادرسان، وکلا و به طور کلی اشخاص مرتبط با نظام دادرسی می‌شود. کاهش طول مدت دادرسی و به حداقل رسانیدن اطاله رسیدگی، یکی دیگر از مزایای انکارناپذیر دادرسی مدنی الکترونیکی می‌باشد. همچنین شفافیت ناشی از حفظ و بایگانی تمام مدارک به صورت الکترونیکی به این روند کمک شایانی می‌کند. در فرایند دادرسی مدنی الکترونیکی، امکان مراجعه شبانه‌روزی به پرونده‌ها در راستای مشاهده آن‌ها و حتی اقدام در پرونده، برای هریک از اشخاص مجاز، در حدود اجازه و اختیاری که با رأی ایشان تعرف شده، وجود دارد. دسترسی آسان و سریع

به سامانه قضایی از همه جای جهان، امتیاز بی‌همتایی است که تنها الکترونیکی شدن دادرسی آن را موجب شده است. برای تبدیل نشدن این امتیاز به یک عیب، لازم است ضوابط روشنی درباره ایمنی دادرسی الکترونیکی و نیز حریم خصوصی کاربران و اصحاب دعوا، طراحی و اجرایی گردد. (حبیبی درگاه، ۱۳۹۸، ۹۶) به طور کلی برای دادرسی الکترونیکی باید به مزایای آن نیز اشاره نمود که دارای ارزش بالایی بوده و می‌توانند کمک مهمی به فرایند دادرسی کنند و عبارتند از: ۱- کاهش زمان دادرسی ۲- صرفه جویی در وقت ۳- سهولت دسترسی به پرونده‌ها ۴- ارائه شبانه روزی خدمات ۵- دسترسی آسان رسانه‌ها به اطلاعات ۶- کمک به معلولین ۷- اصلاح نظام آماری قوه قضاییه و ایجاد زمینه برنامه‌ریزی پژوهشی. (زندى هاشمی، ۱۳۹۶، ۱۰۱)

همچنین مانند هر موضوعی دادرسی الکترونیکی نیز دارای عیوبی نیز می‌باشد که عبارتند از: ۱- در تعارض با بعضی اصول دادرسی (مهمترین اصولی که وجود دارند اصل مواجهه شهود و متهمین و اصل علنی بودن دادرسی است) ۲- شرط مواجهه (از نظر علم روانشناسی دیدن چهره شاهد توسط متهم از نزدیک دارای آثاری است از جمله این که به راحتی می‌توان استرس روانی شاهد، حرکات صورت و دست و مانند آن را به وضوح مشاهده کرد و احتمال صدق یا کذب حرف‌های شاهد را فهمید، این امر در شهادت با حضور فیزیکی بیشتر محقق می‌شود). یکی از مهمترین مشکلات دادرسی مدنی کاملاً الکترونیکی، عدم حضور فیزیکی و آثار حقوقی - روانی ناشی از این وضعیت می‌باشد. گفتگوی تلفنی یا ارتباط زنده تصویری هیچ گاه نمی‌تواند مبین تمام واقعیاتی باشد که ماهیت اختلاف طرفین یا ذهنیت طرف متخلف را تشکیل می‌دهد. با اطمینان می‌توان این ادعا را مطرح ساخت که این اشکال، ویژگی دائمی تمامی انواع رسیدگی‌های کاملاً الکترونیکی خواهد بود. (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۸۷)

۳- اصل علنی بودن دادرسی (با حضور فیزیکی مردم در دادگاه نوعی فشار عمومی ملموس و محسوس بر مقامات دادگاه وارد می‌شود و از خودرایی آن‌ها به نوعی جلوگیری می‌گردد. با این اوصاف با وجود دادرسی الکترونیک به نحوی که مردم را از شرکت در دادرسی باز داشته شوند، فلسفه علنی بودن دادگاه‌ها زیر سؤال می‌رود. در این زمینه پیشنهاد می‌شود اصل مشاهده دادرسی از طریق اینترنت امری موازی در کنار امکان حضور فیزیکی مردم در دادگاه باشد). ۴- ایراد مرتبط با قرار تأمین (در بسیاری از کشورها به منظور دسترسی به متهم و حضور به موقع وی در موارد لزوم و جلوگیری از فرار یا پنهان شدن وی قاضی مکلف است قرار تأمین متناسب صادر نماید. اولاً تشخیص مواردی مثل لزوم جلوگیری از فرار یا پنهان شدن مصادیقی می‌باشند که نیاز به حضور فیزیکی متهم دارند. زیرا به حالات متهم بستگی دارد. ثانیاً صدور هر یک از قرارها بستگی به این دارد که متهم چه نوع شخصیتی دارد، آیا وی ملتزم می‌گردد که در روز محاکمه حاضر گردد. این موارد نیز یک امر کیفی است و نیاز به حضور فیزیکی دارد. این موضوعات مهم را از طریق تلفن و یا تکنولوژی نمی‌توان به مباحثه گذاشت و نیاز به ارتباط حضوری با فرد مخاطب وجود دارد، زیرا بسیاری از حالات روحی و روانی فقط از طریق تماس چهره به چهره منتقل می‌شود) ۵- ایراد مرتبط در تعیین مجازات (گاهی مجرم دارای حالت خطرناکی است که باید حداکثر مجازات برای او اعمال شود. همه این موارد مستلزم این است

که قاضی به طور حضوری با متهم تماس برقرار کند تا وضعیت جسمی، روحی و شخصیت اخلاقی او را بیشتر بررسی کند. در نتیجه ویدئو کنفرانس این امکان را از قاضی می‌گیرد و قدرت سنجش او را کاهش می‌دهد. ۶- امکان مخدوش شدن اطلاعات (زمانی که بپذیریم عنوانی به نام دادرسی الکترونیک وجود دارد به مرور ادله الکترونیکی از جمله CD یا حافظه‌های الکترونیکی که دربردارنده محتویات اثبات کننده موضوعات مدنی و کیفری هستند، نیز پدیدار می‌شوند. در مورد این ادله نیز امکان جعل وجود دارد. مثلاً ممکن است اقرار مندرج در آن‌ها یا فیلمی که تصویر یک سارق است، ساختگی باشد. با این اوضاع نیاز است تا با پدیده جعل الکترونیکی که نتیجه روی کار آمدن فرایند دادرسی الکترونیک می‌باشد با استفاده از کارشناسان مربوط به نحو مقتضی برخورد شود). ۷- حریم خصوصی (در دادرسی الکترونیکی نیز تأمین نیازهای امنیتی شهروندان از جمله نیازهای اساسی به شمار می‌رود. به ویژه اینکه این حوزه در برگیرنده اطلاعات حساسی از زندگی خصوصی اشخاص می‌باشد و فاش شدن این اطلاعات علاوه بر اینکه می‌تواند به آبرو و حیثیت اشخاص لطمه بزند، می‌تواند منجر به بی‌اعتمادی شهروندان به این نظام شود. لذا تأمین امنیت اطلاعات قضایی اشخاص در حوزه دادرسی الکترونیکی نیز یک چالش مهم در این حوزه محسوب می‌شود).

۴- شرایط برگزاری جلسه دادرسی الکترونیکی

برای ایجاد یک دادگاه الکترونیکی ابتدا باید از وضعیت موجود دادرسی و کلیت قوانین رسیدگی به پرونده‌ها مطلع شد. یعنی از این جهت که کارها در این نوع دادگاه چگونه است و قانون چه دستوری درباره روند کاری ارائه کرده است باید کاملاً اطلاعات کسب کرد و به این نکته دقت داشت که این سیستم دقیقاً باید برای هر واحد قضایی منحصر به فرد ولی استاندارد باشد. جلسه دادرسی به صورت الکترونیک باید از نظر قوانین ایران مورد تأیید و تجویز باشد. همچنین امکانات تشکیل آن از نظر فنی و سامانه‌های رایانه‌ای مورد نیاز و ابزارهای لازم در دستگاه قضایی کشور فراهم شود تا بتواند در آینده‌ای نزدیک جایگزین دادرسی سنتی در دادگاه‌های ایران شود تا همگان از مهم‌ترین مزایای آن که کاهش اطاله دادرسی است بهره ببرند. این مهم نیازمند ایجاد زیرساخت‌های حقوقی لازم و امکانات فنی مورد نیاز در دستگاه قضایی می‌باشد تا یک جلسه دادرسی الکترونیکی با رعایت اصول دادرسی و بی‌طرفی کامل در فضایی سازنده و مثبت و با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات برگزار شود تا مزایای حضور فیزیکی افراد در جلسه دادگاه در صورت حضور مجازی نیز محقق شود که این امر نیازمند ایجاد سامانه‌ای جامع و بدون نقص به نام سامانه جلسه دادرسی الکترونیکی می‌باشد. مرحله بعدی در ایجاد دادگاه الکترونیکی طراحی نرم افزاری آن است که اولین مرحله پیاده‌سازی نیز محسوب می‌شود. در این مرحله مستندات تهیه شده و نمودارهای طراحی شده برای جریان داده‌ها در یک بانک اطلاعاتی پیاده‌سازی می‌شود. دادگاه الکترونیک حلقه میان دادگاه سنتی و دادگاه مجازی است. پس برای رسیدن به ایده‌آلی به نام دادگاه مجازی باید از گذرگاه الکترونیکی شدن بگذریم. این گذر به بستریایی نیاز دارد که اولین

آن بستر قانونی است به طوری که باید قوانین راه‌اندازی و نحوه استفاده از این نوع سیستم برای مصرف کننده مشخص باشد و نیز موارد لازم برای مواقع حساس پیش‌بینی شوند. دسته دوم نیازمندی‌ها یک بانک اطلاعاتی مناسب است که تصمیم‌گیری این بر عهده تیم ارشد برنامه ریزی در هر کشور است. لازم به ذکر است همانطور که برای دادگاه معمولی تعداد زیادی مأمور و نگهبان لازم است، به همان ترتیب مراتب امنیتی نیز باید در دادگاه الکترونیکی به اجرا درآید. طولانی شدن روند دادرسی و نامعلوم بودن عوامل دخیل و تعیین میزان تأثیر هر یک از عوامل، یکسان عمل نشدن به آیین دادرسی در سطح کشور و سلیقه‌ای عمل کردن آن، گم شدن اوراق از برخی پرونده‌ها و ناتوانی در تهیه گزارش‌های مختلف مورد نیاز مدیران عالی و میانی قوه قضاییه و ارائه آمارها و اطلاعات واقعی، از جمله دلایل طراحی پروژه دادگاه الکترونیکی است. (عبداللهی، ۱۳۹۵، ۱۱)

امکانات فنی لازم برای تشکیل جلسه دادرسی الکترونیک به دو دسته امکانات فنی عام و امکانات فنی خاص تقسیم می‌شوند. برای شرکت در جلسه دادرسی الکترونیکی، در قدم اول باید به اینترنت وصل شد. برای ایجاد این ارتباط به رایانه، نرم افزار و یک اتصال اینترنتی نیاز است. مهمترین نرم افزار مورد نیاز نیز برنامه ویندوز می‌باشد که رایانه با آن راه اندازی شده و بستر سایر فعالیت‌ها بر روی آن است. نرم افزار مهم دیگری که برای یک ارتباط اینترنتی لازم می‌باشد، یک مرورگر اینترنت است. بخشی از این امکانات که عبارت از سامانه راه اندازی و در دسترس قرار دادن جلسه دادرسی می‌باشد، مربوط به دستگاه قضایی است اما کاربران اعم از قاضی، منشی دادگاه، طرفین دعوا، وکلا و سایر شرکت کنندگان نیز لازم است که امکانات لازم برای ورود به این سامانه و استفاده از آن را فراهم کنند. منظور از سامانه جلسه دادرسی الکترونیکی، مجموعه‌ای از ابزارهای فناورانه است که برای تحقق یک جلسه دادرسی، میان کاربران به طور همزمان ارتباط برقرار می‌کند. اساس چنین سامانه‌ای، ابزارهای ارتباط همزمان هستند که در اصطلاح عموم با نام نرم افزارهای چت شناخته می‌شوند. این نرم‌افزارها، این امکان را برای کاربران فراهم می‌کنند که در هر نقطه ای از جهان هستند، به واسطه ورود به فضای آن‌ها، از مزایای یک ارتباط مستقیم متنی صوتی و تصویری با یکدیگر برخوردار شوند. این ارتباط ممکن است به صورت دوجانبه یا گروهی باشد. سامانه جلسه دادرسی الکترونیکی، علاوه بر اینکه باید تمامی امکانات ابزارهای معمولی ارتباط همزمان را داشته باشد، لازم است از نظر شکلی و محتوایی، از ابزارهای خاص دیگری نیز برخوردار باشد. برای تشکیل یک جلسه دادرسی الکترونیکی با رعایت تمام شروط و اصول باید میزان دسترسی شرکت کنندگان در جلسه دادرسی متفاوت باشد و همچنین براساس معیارهای مختلف به گروه‌های مختلفی تقسیم می‌شوند تا میزان دسترسی هر گروهی به سامانه جلسه دادرسی الکترونیکی با توجه به نقش آن در فرآیند دادرسی متفاوت باشد تا بی‌نظمی در جلسه دادرسی اختلال ایجاد نکند. سامانه جلسه دادرسی، این قابلیت را دارد که برای هر یک از شرکت کنندگان در جلسه دادرسی میزان دسترسی خاص در نظر بگیرد. انجام این کار برای تسهیل کار دادگاه و برقراری آسان تر نظم لازم است و باید متناسب با نقش آن‌ها در جلسه انجام شود. در یک جلسه دادرسی افراد مختلفی ممکن است حاضر باشند، طرفین دعوا،

وکلائی آن‌ها، منشی دادگاه، تماشاچیان. اگر نام این افراد به طور نامرتب و بدون هیچ دسته‌بندی خاص در لیست کاربران قرار گیرد، کار به ویژه برای دادرس برای تعامل با آنها دشوار خواهد شد، چرا که به عنوان مثال، نام تماشاچیان که قاعدتاً نباید هیچ دخالتی در روند دادرسی داشته باشند، ممکن است در کنار نام طرفین دعوا یا وکلای آن‌ها قرار گیرد که دادرس مدام با آن‌ها گفتگو می‌کند. برای رفع این مشکل، می‌توان به گروه‌بندی افراد در جلسه دادرسی پرداخت. (بنایی، ۱۳۹۱، ۱۰۹) سامانه جلسه دادرسی الکترونیکی برای شکل‌گیری یک دادرسی الکترونیکی تمام‌عیار باید ابزارهای مختلفی از جمله ابزارهای ارتباطی، ابزارهای مدیریتی و ابزارهای نمایشی و تسهیل دسترسی برخوردار باشد تا شروع و ادامه جلسه دادرسی با مشکل مواجه نشود. تفاوت انجام بیشتر مراحل دادرسی در جلسه دادرسی سنتی با جلسه دادرسی الکترونیکی تنها در این است که اولی با حضور فیزیکی افراد در محل دادگاه انجام می‌شود و در دومی جلسه در بستر اینترنت شکل می‌گیرد. خوشبختانه قوه قضاییه در حال حاضر سامانه‌های سودمندی را در زمینه ارائه خدمات الکترونیک راه‌اندازی کرده است که اهم آن سیستم مدیریت پرونده قضایی است که البته نیاز به گسترش و پیشرفت بیشتر و بهتری دارد. قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران بر اساس قانون برنامه پنجم توسعه اقدام به راه‌اندازی سامانه‌ها و دفاتر ارائه‌دهنده خدمات قضایی کرده است که سیستم مدیریت پرونده قضایی و همچنین سامانه ابلاغ الکترونیکی اوراق قضایی از مهم‌ترین پروژه‌های قوه قضاییه می‌باشد که البته تاکنون با موفقیت اجرایی شده است به گونه‌ای که امروزه تمام ابلاغ‌ها به صورت الکترونیکی و از طریق حساب کاربری هر یک از طرفین دعوی در سامانه ابلاغ اوراق قضایی انجام می‌شود که البته نیازمند ثبت نام در سامانه ثنا می‌باشد. دفاتر خدمات الکترونیک قضایی نیز به منظور ارائه خدمات الکترونیک قضایی در شهرهای مختلف تأسیس شده است. خلاصه اینکه در دادرسی الکترونیکی در مرحله اول نیاز است تا ساختار فیزیکی دادگاه طوری طراحی شود که بتوان امکانات الکترونیک را در آن‌ها نصب نمود و دادگاه طوری باید باشد که دستگاه‌های الکترونیک به خوبی بتوانند مورد استفاده قرار گیرند، به خصوص از جهت وسعت یا کوچکی اتاق دادگاه به نحوی که مانیتورها بتوانند حاضران در دادرسی را پوشش دهند. در مرحله دوم بحث نصب امکانات الکترونیک می‌باشد، عنی علاوه بر در نظر گرفتن فضای اتاق دادگاه که از نظر معماری باید مناسب باشد، باید امکانات نیز طوری نصب گردند که تمام زوایا را در نظر بگیرند. مرحله سوم راه‌اندازی این سیستم‌ها می‌باشد که توسط اهل فن و تخصص صورت می‌گیرد و باید این مرحله طوری اجرا گردد که در حین دادرسی خللی به وجود نیاید. در مرحله چهارم این مسئله مطرح است که بالاخره افرادی که می‌خواهند از این سیستم‌ها استفاده کنند از جمله قاضی، هیأت منصفه و طرفین دعوا باید آموزش کافی دیده باشند. مثلاً می‌توان سمینارهایی را برای آگاهی قضات و مقامات دادگاه از این نوع دادرسی پیشنهاد نمود. البته به نظر می‌رسد باید این آموزش‌ها از دانشکده‌های حقوق شروع شده و با گنجاندن یک واحد درسی در دروس از قبل آگاهی کافی به وجود آمده باشد. در مرحله آخر، نگهداری این سیستم‌ها مطرح است و اینکه برای استفاده شایسته همواره باید آماده و مجهز

باشند و افراد متخصصی آن‌ها را بازبینی نمایند. این پنج مرحله به آن معناست، در دادرسی الکترونیک علی‌رغم دادرسی سنتی که فقط فرد انسانی (همه شرکت کنندگان در دادرسی) در آن مطرح می‌باشد، در اینجا علاوه بر فرد انسانی با ابزارها و امکاناتی رو به رو هستیم که بر این فرد انسانی چه مقامات دادگاه باشد و چه شاکی تأثیر می‌گذارد. به همین منظور برای اینکه این تأثیرگذاری مثبت باشد، بهتر است در به کارگیری آن پنج مرحله دقت شود. (عبداللهی، ۱۳۹۵، ۳۲) بنابراین استفاده از روش‌های الکترونیک برای دادرسی زیرساخت‌هایی نیز لازم دارد: وضع قوانین مورد نیاز تأمین سامانه‌های رایانه‌ای و بانک آماری و اطلاعاتی دقیق و تفصیلی وجود شبکه نرم افزاری مادر برای برقراری ارتباط بین بانک‌های اطلاعاتی و ورودی‌های مراجع مختلف آموزش کارکنان قضایی، تأمین امکانات و تجهیزات فنی و قانونی لازم برای حفظ حریم خصوصی افراد و تأمین امنیت داده‌های شخصی آنان از جمله امضای الکترونیک.

نتیجه گیری

دادرسی الکترونیک، دادرسی بدون کاغذ و مبتنی بر وب است، به گونه‌ای که طرح دعوی در دادگاه و انجام کلیه فرآیند دادرسی به صورت الکترونیکی و با استفاده از رایانه و اینترنت انجام شود. الکترونیکی کردن امر دادرسی به معنای حذف قضات و جایگزین کردن رایانه‌ها به جای آن‌ها نیست، بلکه کمک گرفتن از رایانه‌ها برای رشد کارایی و بهره‌وری کار قضایی و ارتقای فرایند دادرسی است. یکی از اهداف اصلی الکترونیکی نمودن دادرسی هم در پرونده‌های کیفری و هم حقوقی، شفافیت و مبارزه با جرم به ویژه شکنجه و فساد مالی و اداری است. از این رو این پروژه باید در همه دادگاه‌ها و در همه تشریفات رسیدگی انجام شود و گرنه اعمال آن در بخشی از دادگاه نه تنها سبب تبعیض و بی‌توانی در نظام قضایی می‌شود، بلکه فساد و دیگر مصداق‌های مجرمانه در بخشی از دستگاه قضایی که تابع مبادلات الکترونیکی شفاف نیست، ادامه خواهد یافت. رایانه‌ای شدن امور و الکترونیکی شدن خدمات و فعالیت‌های جامعه و از جمله قضا هرچند می‌تواند از جهت کنترل رفتار، فعالیت و حریم خصوصی به سود دولت باشد، ولی مجموعاً به نفع شهروندان است و ایشان هستند که نهایتاً از الکترونیکی شدن در راستای برخورداری بیشتر از حقوق شهروندی به ویژه حقوق مرتبط با دادرسی منصفانه بهره‌مند خواهند شد. نقطه شروع الکترونیکی شدن روند دادرسی راه‌اندازی سیستم مدیریت پرونده قضایی و اتصال تمامی دادگاه‌ها و دادگستری‌های سراسر کشور به این سامانه می‌باشد. سیستم مدیریت پرونده قضایی زیر ساخت لازم در جهت الکترونیکی شدن روند دادرسی می‌باشد. بی‌تردید نقش ارتباط الکترونیکی در سیستم قضایی از جهت کنترل هزینه‌های قضایی، ذخیره کردن زمان، ارتقای مدیریت قضایی و برنامه‌ریزی در تعیین راهبردها از طریق آمارگیری، نظارت و شفافیت عملکرد، غیرقابل انکار است. البته به نظر می‌رسد با وجود مزایای بسیار زیادی که تشکیل جلسه دادرسی الکترونیکی دارد، پیشنهاد می‌گردد، موارد آن محدود باشد. چرا که در

برخی موارد، حالات روحی و روانی افراد از طریق تماس چهره به چهره و با حضور فیزیکی بهتر محقق می‌گردد. بنابراین در دعاوی که شخصیت افراد مورد توجه می‌باشد، می‌توان همچنان قائل به استفاده از روش‌های مرسوم سنتی بود. دستگاه قضایی خدمات مختلفی در زمینه دادرسی الکترونیک ارائه داده که نیازمند توسعه و فرهنگ سازی بیشتر در این زمینه است.

منابع

- بنایی، عباس (۱۳۹۱)، «تشکیل جلسه دادرسی به روش الکترونیکی»، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده آموزش‌های الکترونیکی دانشگاه قم.
- پورقهرمانی، بابک و اسماعیلی، اکبر (۱۳۹۸)، «چالش‌های فراروی دادرسی الکترونیک در ایران»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۷.
- ثمره رضایی، نیلوفر (۱۳۹۷)، «دادرسی الکترونیکی در دعاوی حقوقی»، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- چای بخش، مهدی (۱۳۸۳)، کاربرد فناوری اطلاعات در دادرسی مدنی، نشر سیستم مرکز توسعه و تبادل دانش فناوری اطلاعات.
- حبیبی درگاه، شهرام (۱۳۹۸)، «اصل دسترسی به عدالت با تاکید بر دادرسی الکترونیکی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق اقتصادی دانشگاه علامه طباطبائی.
- خندانی، سید پدram؛ واعظی، ناصر و خالقیان، جواد (۱۳۹۹)، «مطالعه تطبیقی تأثیر الکترونیکی شدن دادرسی مدنی در سرعت رسیدگی در حقوق ایران و آمریکا»، فصلنامه جامعه شناسی سیاسی، سال سوم، شماره اول.
- داودی گرمارودی، هما و سرخوش منجق تپه، بهنام (۱۳۹۸)، «بررسی فقهی تشکیل جلسه دادرسی به شیوه الکترونیکی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دوازدهم، شماره ۴۳.
- زاده حسین علیائی، زهرا و احمدی، احمد (۱۳۹۷)، «دادرسی الکترونیک در حقوق ایران؛ اهداف، مبانی و ویژگی‌ها»، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، شماره ۳۵.
- زرکلام، ستار (۱۳۹۱)، «دادرسی الکترونیکی: ضرورت‌ها، الزامات و چالش‌ها»، فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۳.
- زندى هاشمی، سهراب (۱۳۹۶)، «تبیین نقش دادرسی الکترونیکی در توسعه قضایی و رفع اطاله دادرسی»، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی نراق.
- صالح‌پور، ریحانه (۱۳۹۴)، «بررسی رشد فناوری اطلاعات در دادرسی و تأثیر آن»، نخستین همایش منطقه‌ای فناوری اطلاعات.

عبداللہی، امیرمحمد (۱۳۹۵)، «دادگاه‌های الکترونیکی و شیوہ‌های دادرسی در فضای مجازی»، پایان‌نامہ کارشناسی ارشد حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود.

عشق‌پور، منصور و اکبرپور، نعمت‌اللہ (۱۳۹۵)، «جایگاه دادرسی الکترونیک در حقوق ایران»، فصلنامہ مطالعات علوم اجتماعی، دورہ ۲، شمارہ ۳.

کریمی، عباس؛ السان، مصطفی و آقاییاری، محمد (۱۳۹۵)، «تشریفات دادرسی مدنی الکترونیکی»، فصلنامہ تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال نهم، شمارہ ۳۴.

کریمی، عباس؛ السان، مصطفی و آقاییاری، محمد (۱۳۹۹)، «دادرسی مدنی الکترونیکی: فرایند اجرایی و رویہ عملی»، فصلنامہ مطالعات حقوق خصوصی، دورہ ۵۰، شمارہ ۲.

محسنی، حسن و رضایی نژاد، همایون (۱۳۹۱)، «دادگستری و پیشرفت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات»، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دورہ چهارم، شمارہ ۲.

وحدتی، مهدی؛ طاهرخانی، حسین؛ ساورائی، پرویز و نورشرق، جمشید (۱۳۹۹)، «بررسی چالش‌ها و رفع تعارض مقررات مربوط بہ دادرسی الکترونیکی در نظام حقوقی ایران با نگرش تطبیقی در حقوق فرانسه»، فصلنامہ پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال هفتم، شمارہ ۴.